

УДК 821.161.3-31.09 (476.5) "19/20"

СТРАТЭГІІ МАСТАЦКАЙ РЭПРЭЗЕНТАЦЫІ ЭТНАКУЛЬТУРНАЙ СПЕЦЫФІКІ ПАДЗВІННЯ
Ў БЕЛАРУСКАЙ ПАЭЗІІ ДРУГОЙ ПАЛОВЫ XX – ПАЧАТКУ XXI СТАГОДДЗЯ

д-р філал. навук, праф. В.Ю. БАРОЎКА
Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт ім. П.М.Машэрава

Этнакультурную адметнасць Падзвіння найбольш поўна ў беларускай паэзіі другой паловы XX – пачатку XXI стагоддзя ўвасобілі ўраджэнцы Падзвіння. Стратэгіі мастацкай рэпрэзентацыі этнакультурнай адметнасці Падзвіння на ўзроўні тэматыкі заключаліся ў асэнсаванні мінулага, сучаснасці, прыроды, быту, этыкі; на ўзроўні вобразаў – у звароце да гістарычных дзеячаў, дзеячаў культуры, людзей распаўсюджаных у рэгіёне прафесій; на ўзроўні мастацкіх сродкаў – у выкарыстанні формы вершаў-зваротаў, балады, ва ўжыванні антытэз, іроніі і гумару; на ўзроўні аксіялогіі – у акцэнтаванні культурнай значнасці Падзвіння.

Мастацкая літаратура адыгрывае значную ролю ў эстэтычнай рэпрэзентацыі і міфалагізацыі пэўнай прасторы. Беларускае Падзвінне – тэрыторыя, апетая многімі аўтарамі другой паловы XX – пачатку XXI стагоддзя. Мастацкае асваенне этнакультурнай спецыфікі Падзвіння адбывалася пад непасрэдным уплывам гістарычнага часу. Паэты савецкага перыяду найперш азначалі гэты край як край партызанскага руху, у постсавецкі перыяд Падзвінне пазіцыянуецца галоўным чынам як край старадаўні, адметны ў прыродна-геаграфічным плане. Стратэгіі мастацкай рэпрэзентацыі этнакультурнай спецыфікі Падзвіння залежалі ад творчай індывідуальнасці аўтараў. Этнакультурная адметнасць Падзвіння асвятлялася ў творчасці як яго ураджэнцаў, так і прадстаўнікоў іншых рэгіёнаў. Бясспрэчна, найбольш важкі ўклад унеслі паэты, што нарадзіліся на тэрыторыі Падзвіння. Сярод іх у ліку першых трэба назваць Рыгора Барадуліна, Сяргея Панізніка, Навума Гальпяровіча.

Для Рыгора Барадуліна Падзвінне – найперш родная Ушаччына ды Полаччына, а таксама Віцебск. Паводле паэта, насельнікі Падзвіння – людзі, якія адмыслова захавалі духоўную спадчыну язычніцтва і спалучылі яе з хрысціянскімі ўяўленнямі. Паказальны ў гэтым плане верш “Веды”, у якім Рыгор Барадулін славіць уласную маці – звычайную беларускую сялянку з Падзвіння – як народнага тэолага, астранома, філолага, міфалага. Пра хросную маці ў вершы-прысвячэнні “Феліцыя” паэт заўважыў: “Быццам нітку баваўняную з ваўнянаю, // Слова польскае з вушацкім // Перасуквала. // Модлы ціхія // З паганскай песняй Янавай // Перамешвала, // З частушкай перагуквала” [1, с. 164]. Ушаччына як частка Падзвіння для паэта – месца талерантнага суіснавання праваслаўя, уніяцтва і каталіцызму. У вершы-звароце “Свяцейшая Панна” з паметкай “з польскае” паэт просіць: “Свяцейшая Панна з Вушацкай іконы, // Усіх ахінае Твой клопат штодзённы. // Дай моцы нам, Матка, // Дай, Матка, параду, // Як маем змагчы і падступнасць, і здраду. // Май ласку сваёй не пазбавіць апекі, // Заступніцай будзь нам цяпер і навекі. // Не дай нашым душам убогім

загінуць, // Дазволь на зямлі гэтай цені пакінуць” [1, с. 113]. Праз узнáўленне некаторых элементаў абраднасці (валачобніцтва) у вершы “Вялікадне” паэтызуецца надзея землякоў на лепшае жыццё. Верш-успамін “Да ўсходу сонца” – замалёўка абрадавых дзеянняў, вядомых з дзяцінства: “На хутары Верасовачка // У Чысты Чэцвер // Мама мяне будзіла // Памыцца бягучай вадой з крыніцы, // Што шчабятала ў валуна за спіной. // Памыцца, каб змыць // Пыл яшчэ негусты наіўных грахоў. // А за пагоркамі згорбленымі // У Ваўчэнскім возеры, // З якога ўцякала // З уначэлай вадой рэчка Крывуха, // Дзяцей сваіх купаў пан груган, // Каб іхняя чарната блішчэла. // На святое Вялічка да ўсходу сонца // Твар абмыць і прасырыць вочы // Стаяла з вадой міса, // А ў вадзе ляжала яечка чырвонае, // Каб, як сонейка, аблічча свяцілася” [1, с. 271]. Была своеасаблівая мудрасць у гэтых дзеяннях: “Да ўсходу сонца памыцца, // Каб з сонцам разам // Клапаціцца ўвесь белы дзень // Не толькі з чыстаю душою” [1, с. 271].

Падзвінне ў Барадуліна – край адмысловай моўнай стыхіі, абумоўленай земляробчым побытам. Для паэта “Забытыя хутары – // Этымалагічныя слоўнікі, // Паз’ехалі гаспадары, // А словы дасюль не злоўленыя, // Выжыўшы ў ліхалеццях, // Гняздзяцца ў пунях, клецях” [2, с. 23]. Яркае і дакладнае народнае слова, даводзіць паэт, не павінна згубіцца на скрыжальных гісторыі. Лірычны герой з гумарам зазначае ў вершы “Прызнанне”: “Як уплывовы дзядзька // Сваякоў, // Я словы перацягваю // Ушацкія // У стольны Мінск // Па лініі радкоў [2, с. 31]. Падзвінне асацыюецца з архітэктурна-культурнымі каштоўнасцямі (верш “У полацкай Спаса-Ефрасіньёўскай царкве”), дзейнасцю выдатных пісьменнікаў краю. Верш “Успамін пра Уладзіміра Караткевіча” напісаны ў форме звароту, дзе Рыгор Барадулін пераконвае пісьменніка: “Ты верны рыцар // Слоў крывіцкіх, гойных, // Якія не загубяцца нідзе” [2, с. 208]. Паэт шчыра і з гумарам прызнаецца ў вершы “Два”: “Ушацкі селянін жыве ўва мне, // І падсяліўся гараджанін мінскі” [2, с. 154].

На думку Р. Барадуліна, Полаччына фарміруе адмысловае светаадчуванне, тып адносін да жыцця. У прысвечаным Уладзіміру Арлову творы “Полацкі менталітэт” Р. Барадулін сцвердзіў: “Ёсць полацкі менталітэт – // Ад Еўфрасінні да Скарыны, // Ад той абрынутай адрыны, // Дзе сон шукаў свой сонны след. // Ён цемры пазычаў святла, // Каб стала вечнасцю імгненне, // Ляцеў вышэй жаўрук здзіўлення, // Ляцела рупнасці пчала. // Ад Полацка пачаўся свет. // Пра небачолых кажам: // З нашых! // Ёсць Беларусь, // А гэта значыць – // Ёсць Полацкі менталітэт” [3, с. 193]. З гумарам паэт жадаў “Ажаніцца ў Полацку, // Каб ад палачанкі // Аблізвацца, як ад мачанкі” [1, с. 226]. Землякоў, на думку аўтара, заўсёды вылучаў свой маральны кодэкс: “Душою не крывілі крывічы, // Бо крэўнасць з небадолам адчувалі” [1, с. 427]. Пісьменнік звярнуўся да каламбура на аснове параніміі ў вершы “Я – арыец”: “Крывічы крывіць душой // Не мелі моды. // Ад плугоў, а не ад мечай мазалі. // Дзякуй, продкі, // Што ў радню сваю ўзялі! // Я – арыец, // Прысягаў на вернасць роду, // Як нарог // Маёй крывіцкай араллі” [2, с. 237]. Паэтызацыя чалавекстваваральніка грунтуецца ў вершы на дасціпным абыгрыванні значэнняў слоў “арыец” і “араты”.

Для Рыгора Барадуліна Падзвінне – гэта асяродак беларускай культуры з цэнтрам у Полацку. Цэнтр падзвінскага свету – полацкая Сафія. Лера-паэму “Самота паломніцтва”

ён прысвяціў Францыску Скарыне, дзе Скарына прадставаў як “Фаустаў нашчаднік”, “Лекар асветай // Друкар” [4, с. 8], “памачнік // Сонцу” [4, с. 10]. Падзвінне – радзіма Уладзіміра Дубоўкі, Язэпа Драздовіча. “Без паэта радзіма – // Негабляваная дамавіна, // Успамінамі жывымі шурпатая” [2, с. 249], – пісаў Барадулін у вершы “Негабляваная дамавіна” пра наведванне пастаўскіх “балацяністых” Агароднікаў Дубоўкі. Узнёсла, з элементамі гіпербалізацыі, ён заўважаў пра выдатнага народнага мастака Падзвіння: “Язэп Драздовіч – // Павятовы Мікеланджэла – // Знаёмы быў з Сатурнам і Ярылам” [2, с. 254]. Прыём другаснай мастацкай умоўнасці ўдала выкарыстаны ў прысвечаным Марку Шагалу вершы “Сустрэча”: “І калі гасцінныя французскія сябры // перакладалі мае сякія-такія вершы, // у біяграфічнай кароткай даведцы // значылася: // нарадзіўся ў раёне Віцебска, // у Беларусі, // і тут жа ўдакладнялася ў дужках: // радзіма Шагала. // І паўсюль // на пашпартах палотнаў маэстра // пазначаны // старадаўнебеларускі горад Віцебск, // які даў яго свету мастацтва” [4, с. 192]. Незабыўнасць роднага краю для М. Шагала акцэнтавалася Барадуліным і ў аднайменным вершы. Не без гонару Рыгор Барадулін згадваў знаходжанне Напалеона ва Ушачах і з гумарам спрабаваў перадаць пачуцці мясцовых шляхцянак у той час: “Калі ў Вушачы начаваў Напалеон, // Ноч ліпеньская ў асалодзе млела” [1, с. 241]. У трыпціху “Пушкін” паэтдасціпна нагадаў, што Падзвінне падаравала класіку рускай літаратуры сюжэт знакамітага твора “Дуброўскі”, што Пушкін прадбачліва змяніў прозвішча шляхціца Астроўскага на “Дуброўскі”, што Дуброўскія добра ўкараненыя ва ўшацкай зямлі: “На ўшаччыне, // Дзе Быкавы ды Броўкі, // Свой род вялі Дуброўскія ўзапал, // Каб у другой Айчыннай быў Дуброўскі – // Славуты партызанскі генерал” [4, с. 231].

Р. Барадулін паэтызаваў Падзвінне як край незабыўных краявідаў, часта згадваў Вечалле – адно з найглыбокіх азёр на Ушаччыне, а таксама Ваўчэнскае возера. У вершы “Да партрэта Ваўчэнскага возера ў гуках” пісьменнік з дапамогай фанетычнай інструментуўкі перадаў “галасы” возера: “Картавы крукат крумкача. // Чабохканне ўсычэлых качак. // Галантны горнецца гарлачык. // Падраць спрабуе бераг крот. // Хмель млявы лёгкі на ўспаміне. // Любіць лабатыя глыбіні // Ці не, // Вагаецца чарот. // Ляшчыннік моліцца на лог. // Маліннік млее ад блазенства, // На возера вязецца // Аблокаў малады мурог” [2, с. 274]. Родны край – зменлівы свет прыроды, да якога паэт звяртаецца з просьбай у вершы “Без вас”: “Мае стрынаткі, кнігаўкі, буслы, // Трыпутнікі, міжыпарніцы, цьмяны, // Алешыны, бярэзіны, ляшчыны, // Вугры, чырвонапёркі, курмялі, // Мае сабакі, качары, валы, // Балацявіны, нерушы, паляны, – // Няма вас, // Адплылі, як аблачыны. // Дазвольце затрымацца на зямлі // Мне...” [4, с. 77]. Вядомыя рэкі Падзвіння персаніфікуюцца пісьменнікам ў вершы “На змярканні”: “Збіваючы босыя ногі // Аб каменьчыкі, аб валуны, // Падаткнуць не паспеўшы // Падол гарачы, // Віцьба бяжыць, // Просіць ратунку ў Дзвіны // Высахлай, спрацаванай прачкай” [2, с. 337]. На старонках вершаў Р. Барадуліна стала прапісаліся “вушацкі прызімак”, “вушацкі салавей-запойнік”, “ушацкія прысмеркі”. Яго “Ушацкі абразок”, напрыклад, кранае непасрэднасцю паэтычнага выяўлення настрою, маляўнічасцю пейзажных дэталей: “Мячэўнік моўчкі // Моўчкі вострыць лёзы, // Стае зялёнага святла. // Двухпавярховыя стракозы // Напомнілі: // Вясна прыйшла!” [4, с. 83].

Лірычны герой Барадуліна прызнаваўся, што стары побыт не выклікае ў яго непрымання: “Люблю гліняныя міскі, // Люблю драўляныя лыжкі, // Люблю ільняныя кашулі” [2,

с. 235]. Нярэдка ў вершах амаль ідылічныя побытавыя малюнкi кшталту: “Бацька хату “ў пальчыкі” рубіў, // Мама капу ткала, // Ткала “ў дымкі” [2, с. 289]. У вершы “Чышчу бульбу” паэт нагадаў пра бульбу як атрыбут небагатага побыту Падзвіння: “Там бульбай адбывалі // Святы ўсе: // На клёцкі бульбу дралі на хаўтуры, // З душамі клёцкі дзень віталі хмуры // У кроплях пары, // Нібыта ў расе. // І на Дзяды таксама клёцкі елі, // Напаміналі, што не вечна ў целе // Душа святло дрыготкае нясе” [1, с. 165].

Не без суму канстатаваліся ў паэзіі незагойныя раны вайны (“Не астыла зямля яшчэ, // Прысак пад дзірваном не ачах. // І дагэтуль твой боль пячэ (пра вёску Гвазды – В.Б.) // І агонь у тваіх вачах” [1, с. 168], знікненне паселішчаў у перыяд урбанізацыі (“На глухіх ад бур’яноў хутарох // Расцвітаюць катовы мудкі – // Краскі ціхія. // Памяці на парог // Асцярожна ступаюць смуткі” [1, с. 182]. Арыгінальнае мастацкае рашэнне для асэнсавання тэмы памерлых вёсак Барадулін абраў у вершы “Лісты”: лісты, што ападаюць восенню з дрэў, нагадваюць вёскі, што знікаюць з карты Падзвіння.

Пётр Вайль адзначаў: “Сувязь чалавека з месцам яго знаходжання – таямнічая, але відавочная. Ці так, несумненная, але таямнічая” [5, с. 9]. У паэзіі ж Р. Барадуліна, як і большасці ўраджэнцаў Падзвіння, яна галоўным чынам гранічна адкрытая.

Падзвінне для Генадзя Бураўкіна – Полаччына і Расоншчына, дзе бацькоўскі кут – надзейнае духоўнае апірышча: “А мая надзейная дарога // Павядзе мяне праз гушчары // Да глухога селішча старога, // Да бацькоўскай студні, // Што ў двары” [6, с. 11]; “У век неразбярыхі // Між вар’ятаў // Не выжыў бы ніколі я, // Калі б // На свеце не было бацькоўскай хаты, // Зімовых соснаў і вясновых ліп” [6, с. 18]. Лірычны герой Бураўкіна папракае сябе, што “рэдка ездзіў да бацькоўскай хаты, // Дзе сцены пахнуць мохам і смалой”, за недастатковую ўвагу да малой радзімы, полацкага краю, дзе “над Дзвіной крутыя берагі”, і абяцае аддаць доўг сваімі песнямі: “Ну а калі, быць можа, не паспею, // Віну не поўнай мераю сплачу, – // Туманам апушчуся на Асвею // І жаўрам да Расонаў прылячу” [6, с. 20]. Родная зямля Бураўкіным часта паэтызуецца праз фларыстычныя вобразы, яна называецца рамонкавай: “Ад лясной паляны недалёкай // Хваляю густою // Зноў і зноў // Прыплывае з ліпеньскаю спёкай // Водар медуніц і палыноў” [6, с. 47]. У паэзіі Сяргея Законнікава Падзвінне – зямля патомных земляробаў, абаронцаў Радзімы ў суровы час вайны, месца пакут мірнага насельніцтва падчас баявых дзеянняў. Так, эпіграфам да балады “Свольна” паэт абраў радкі: “У гады Вялікай Айчыннай вайны 2118 дзяцей з вёсак Верхнядзвінскага раёна былі ўтоплены фашыстамі ў рэчцы Смольна” [7, с. 69]. Жанр балады, узяты для раскрыцця адной з трагічных старонак вайны, артыкулюе звырыны твар захопнікаў.

Сяргей Панізнiк вырас на беларуска-латышскім памежжы, а менавіта на тэрыторыі Мёрскага раёна. Тэма малой радзімы, роднага краю – адна з дамінантных у яго творчасці. У яго паэтычных зборніках шмат вершаў, прысвечаных насельнікам Мёршчыны, Верхнядзвіншчыны, Полаччыны. Самая характэрная прыкмета роднага краявіду для С. Панізнiка – рака Дзвіна: “Згінаецца Дзвіна тут у падкову, // І трубіць бор у старажытны рог” [8, с. 114]. Дзвіна, паводле аўтара, – аб’яднальніца народаў: “Народы падружыла // На паўпланеты жыла. // Каля стэрна кружыла // Блакітна-мірны сцяг. // Дзвіна мая! Тугая, // Як пупавіны цяг. // Рубон мой і Даўгава. // Па-даўняму, Даўгая” [8, с. 130]. Верш пра

любiмыя з дзяцінства мясціны “Лявонпаль” пачынаўся са спробаў паэтычнай этымалогіі: “Звініць ля палаца язмiннае голле. // Схіляецца бор да прадонняў Дзвіны. // Лявонава поле, // Лявонава поле – // Імя самай першай вясны” [8, с. 92]. Панiзнiк падкрэслiвае свядомую далучанасць да традыцый айчынай паэзіі, калi адзначае ў вершы “Родных зёлак травiна” вызначальную ролю малой радзімы ў сваім творчым станаўленні і развіцці: “Не забыў, з якога коласу // Ў слова роднае прарос! // Не забыў, з чыйго я голасу // Песню праз гады пранёс!” [8, с. 105]. Родная зямля паэта – край малых і вялікіх рэк – Волты, Мёрыцы і Дзвіны. Для насельнікаў дзвінскіх берагоў важным сродкам iснавання быў сплаў лесу. Плытагонаў мясцовыя жыхары называлі асначамі. У вершы “Асначы” Сяргей Панiзнiк называе плытагонаў усяведнымі назiральнікамі за светапарадам, памочнікамі прыроды і людзей у бядзе.

Падзвінне, у трактоўцы С. Панiзнiка, – зямля з багатай і гераiчнай гісторыяй. Лірычны герой верша “Скрыжалі” наракаў на тое, што час многае сцiрае з памяцi людскіх пакаленняў, а мiж тым надзвычай важна, каб памяць пра мiнулае захоўвалася ў сэрцах нашчадкаў. Магiльныя плiты для лірычнага героя, заклапочанага аднаўленнем уласнага радаводу, – адмысловая гісторыя асобнага чалавека і народа. Паводле Панiзнiка, гісторыя і культура мацавалі сувязь памiж народамі этнiчнага памежжа. Нашы продкі стрымлівалі нацiск шматлікіх знешніх ворагаў. У часы Сярэднявечча тут не раз цярпелі паражэнне крыжакі. Святы абавязак нашчадкаў – аднавіць і захаваць памяць пра герояў-прашчурай. Гераiчна змагалася Падзвінне ў часы Вялікай Айчынай вайны. Так, у вершы “Здольшчына” паэт прыгадаў гераiчныя моманты змагання і трагедыю партызанскай Асвейшчыны. Для Панiзнiка Асвея – сiмвал народнага супрацiву нямецка-фашысцкім захопнікам у часы Вялікай Айчынай вайны. Паэт у вершы “Брацкі партызанскі край” славіў людзей, якія адрадзілі свой кут пасля спусташальнай вайны: “Слаўная доля ў народа, // калi, // як у малiтву, // прызнанні ўсё просяцца” [9, с. 10]. Асвея ў паэтычнай свядомасцi Панiзнiка, як і Рыгора Барадуліна, асацыявалася выключна з партызанскай барацьбой часоў Вялікай Айчынай вайны. Пiсьменнік шмат увагі надаваў асэнсаванню далёкай і блiзкай гісторыі Падзвіння, Полацка. З кароткага эпіграфа ў выглядзе гiстарычнай даведкi пачынаўся верш “Слова князя Одрыса-Харобрага”: “У 1386 г. замак летапіснага горада Одрысь (Дрыса), (Одрьск- ?) быў спалены Андрэем Полацкім у час мiжусобнай вайны. У 1962 г. Дрыса перайменавана ў г. Верхнядзвінск” [8, с. 95]. Як вядома, балцкае слова “дрыса” перакладаецца як “смеласць”, “харобрасць”, “адвага”. Вiдаць, яно вызначала некалі дамінантную рысу характару нашых продкаў. Мастацкімі сродкамі С. Панiзнiк сцвярджаў, што Падзвінне з’яўляецца памежжам і сумежжам народаў і культур. Маналог лірычнага героя верша “Слова князя Одрыса-Харобрага” – роздум над шляхамi беларускай гісторыі, якая ўся “на горычы, // Уся на забыццi! // Але не перайначана!” [8, с. 96]. Іранiчна заканамернай уяўлялася лірычнаму герою паэта эвалюцыя этнаiдэнтыфікацыі нашых продкаў на працягу стагоддзяў у рэканструкцыі не дасканала дасведчаных у гісторыі нашчадкаў: “Быў крывiчом адчайным я, // А буду палачанiнам, // А потым – лiцвiном...” [8, с. 95]. У вершы “Летапісная Дрыса” лірычны герой наракаў: “Летапіснае Дрысы // нават рысы сцвiлі” [9, с. 21], але разам з тым верыў: “Хоць без рыс, без абрысаў, // у далёкай смуге // прарасце мая Дрыса // і вякi яе ўсе, // скрыпнуць светлыя дзверы, // задухмяніцца лог” [9, с. 21].

Знакавая фігура беларуска-латышкага памежжа, у трактоўцы пісьменніка, – гэта, несумненна, вялікі латышскі паэт Яніс Райніс, які быў “дойлідам пабрацімства” [9, с. 25], які “сонечныя словы вязаў у гонкія платы” [8, с. 97–98]. Дарэчы, самым распаўсюджаным вобразам-матывам у творчасці Райніса з’яўляўся вобраз сонца, якое надзялялася моцнай вітальнай сілай. У вершы “Стырно” С. Панізнік згадваў пра беларуса Нядзведскага, які служыў у доме Райнісаў, выхоўваў будучага латышкага паэта, пазнаёміў яго з беларускім фальклорам. Гэты чалавек, відаць, сумаваў па родных мясцінах, таму любіў у Латгаліі сустракацца і гутарыць з землякамі-плытагонамі: “Ганкі чакаў стары Нядзвецкі: // Пакінуўшы вартоўны двор, // Ішоў да стырнавых пагрэцца... // Звінеў у песнях родны бор” [8, с. 97]. У аснову верша “Стырно” аўтар паклаў рэальныя факты, паколькі захаваліся ўспаміны Яніса Райніса пра тое, як яго выхавальнік любіў слухаць песні плятагонаў з Віцебшчыны. С. Панізнік падкрэсліваў, што культуры Беларусі і Латвіі парадніліся яшчэ і дзякуючы знакамiтамy латышкаму празаіку Андрэю Упіту, які вёў свой радавод з Падзвіння. У вершах паэта, народжанага на этнічным памежжы, акцэнтавалася найперш тое, што супадала ў каштоўнасных мастацкіх і маральных імператывах двух народаў, што аб’ядноўвала народы-суседзі. Напрыклад, падобныя па тэматыцы, вобразах і танальнасці песні: “Перазімуе прыбой – // і выбегуць у дубровы // усмешныя песні-сястрыцы // Купалля і Ліга” [9, с. 25]. Падзвінне паказана краем земляробчым, краем азёраў і рэк, прыроды, што прымушае чалавека праяўляць ініцыятыву, разлічваць на свае сілы.

Шмат увагі нададзена С. Панізнікам мастацкаму асэнсаванню сучаснага стану “радзіннай зямлі”. Так, у вершы “Бацяну Мёрскага раёна”, які пачынаўся эпіграфам “Бацян, бацян даўганосы // Згубіў боты, а сам босы...” [8, с. 99], лірычны герой успамінаў, што ён з’явіўся на свет у “сорак другім, гаручым годзе”. Вайна, пасля ўрбанізацыя ў многім “абязлюдзелі” родныя мясціны паэта. Твор “Бацяну Мёрскага раёна – верш-маналог, верш-споведзь, верш-роздум пра абавязак чалавека перад месцам, якое яго ўзгадавала, і верш-пакаянне блуднага сына, што часта забываў дарогу да роднага дому: “А дзе мая аддача, // Адплата за даўгі? // Радзінны дом – не дача, // Не кашалёк тугі” [8, с. 100]. Згодна з вядомым на Беларусі народным павер’ем, бусел прыносіць дзяцей. Лірычны герой з гумарамускладае надзеі хіба толькі на “бацянову дапамогу” ў адраджэнні Мёршчыны. У вершы “Ідзе ўрок”, прысвечаным былому ўдзельніку партызанскага руху, а ў мірны час настаўніку Паўлу Марціняту, паэт падкрэсліў, што школа і настаўнікі з’яўляюцца самымі надзейнымі гарантамі дастойнай будучыні роднай зямлі, бо ў школах “куюцца /, І меч, і шчыт, асвета і святло!” [8, с. 115], што школа жыцця ніколі не пакідае чалавека.

Падзвінне – месца, у інтэрпрэтацыі пісьменніка, дзе жылі і жывуць таленавітыя спевакі, добрасумленныя працаўнікі, мужныя абаронцы Радзімы. Для прыкладу, у вершы “Валачобнік” С. Панізнік апаэтызаваў выканаўцу старадаўніх песень вясковага дзядзьку Андрыяна, што ставіў добрыя хаты і сваімі песнямі “людзей, зямліцу славіў” [8, с. 106]. У вершы “Па волю” паэт згадаў пра Анатоля Мароза, які ў 1928 годзе выехаў на заробкі ў Францыю, а ў 1935 годзе змагаўся за свабоду рэспубліканскай Іспаніі, дзе і загінуў. Лірычны герой шкадуе, што землякі не могуць аддаць належную пашану памяці земляка: “На дзень перамогі акрайцам // Частуюць тут памяць вайны. // І толькі магілы “іспанца” // Няма ля вясенняй Дзвіны” [8, с. 109]. У вершы “Француз” паэт сцвердзіў думку пра цесную

сувязь роднага краю і вялікага свету праз паэтычны ўспамін пра Аляксандра Панізніка, што ў часы Другой сусветнай вайны ўдзельнічаў у руху французскага Супраціўлення: “Прыдзвінскі край // З шахцёрскім – як спарыш. // Ён не затопіць сціплыя надгробкі, // Злучаюцца Лявонпаль і Парыж // Як родныя // Дзве // На планеце // кропкі” [8, с. 113]. Феномен Падзвіння як этнакультурнага памежжа бачыўся Сяргею Панізніку ў рэлігійнай талерантнасці насельнікаў гэтай тэрыторыі, падабенстве светаўспрымання народаў-суседзей, ва ўзаемадзеянні іх аксіялагічных і мастацкіх сістэм. Спецыфікамастацкага асэнсавання Падзвіння галоўным чынам як беларуска-латышкага памежжа ў творах Панізніка заключаецца ў выкарыстанні эстэтычнага вопыту аўтараў Латвіі, дакладней, ураджэнцаў памежнай Латгаліі (паэтызацыя краявідаў, Дзвіны, сонца) і паэтаў Віцебшчыны (сцвярдженне важнай ролі малой радзімы ў станаўленні асобы), у паказе цеснай сувязі мінулага і сучаснасці, у звароце па канкрэтных фактах і біяграфіях насельнікаў Падзвіння, у імкненні перадаць праз слова адметнасць этнагеаграфічнай прасторы (паказальныя ў яго вершах словы-рэпрэзентанты “асначы”, “ганкі”, “дрыса”, “румы”, “вочапы”), у метафарычнасці стылю паэтычнага выказвання.

У паэтычных творах Уладзіміра Арлова, Вінцэся Мудрова, Алеся Аркуша Падзвінне – старажытная зямля, слаўная дзеячамі культуры, а Полацк – ад свайго заснавання вядомы ў вялікім свеце горад. Паказальны ў гэтых адносінах верш В. Мудрова “Вавель”, у якім аўтар праз прыём другаснай мастацкай умоўнасці (сустрэчу ў Вавелі з Францыскам Скарынам) артыкулюе значнасць Полацка ў культурнай прасторы свету. Этнакультурная адметнасць Полацка і Полаччыны як важнай часткі Падзвіння бачылася Навуму Гальпяровічу ў багатай гістарычнай спадчыне, таму самыя частыя вобразы ў яго творах – Полацк з яго помнікамі старажытнасці, Дзвіна і Палата: “Нашых продкаў маўклівыя цені // ціха крочаць у нас за спіной. // І нібыта вякамі спавіты // сыпле іскры ў цемрадзь касцёр, // ды ўздымае сурова Сафійка // рукі жалбы да сцішаных зор” [10, с.7]; “Веі замружу, і ўбачыцца вечар – // Белая цэркаўка тоненькай свечкай. // Гнэзды шпачыныя над Палатой. // Цені дубоў над халоднай вадой” [10, с. 11]. Героі вершаў Гальпяровіча – людзі ўласцівых старажытнаму гораду прафесій, нярэдка гэта рэстаўратары, дойліды. Дарэчы, адзін з вершаў паэта напісаны ў форме маналога чалавека XII стагоддзя (“Маналог дойліда Іаана”), які разумее, што пабудова Спаса-Еўфрасіньеўскай царквы – вялікая і адказная перад грамадзянствам справа. Некаторыя вершы Н. Гальпяровіча па форме нагадваюць замалёўкі псіхалагічных адчуванняў знакамітых продкаў. Так, у “Прадыславе” – плынь адчуванняў будучай Ефрасінні перад пастрыжэннем, у вершы “Сімяон Полацкі. Вясна 1664 г.” – адчуванні Сімяона Полацкага, які пакідаў Радзіму са спадзяваннем неўзабаве вярнуцца. У невялікім вершы “Язэп Драздовіч” паэт штрыхамі абазначыў адметнасць мастакоўскага почырку і светаадчування беларускага мастака: “Сусвету зорнае рыззё // Здалёку ў твар зямлі глядзіцца. // І цяжка позірку прабіцца // Праз ночы вязкі чарназём” [11, с.46]. Своеасабліваць прыроднага ландшафту, прасторы рэпрэзентавалася Гальпяровічам і праз вершы-прысвячэнні (“Сіроціна”), і праз вершы-звароты (“Палата”, “Мой горад – мой анёл, старэйшы брат!..”, “Баравуха”). Паэт спецыяльна падкрэслівае, што для яго Полацк – “маленькая радзіма”, “выток”, “галоўная радня”, хаця Падзвінне мае і іншыя гарады, напрыклад, Віцебск. Эцюд

“Віцебск” – лаканічны партрэт сучаснага абласнога горада: “Спіны гарбатыя вулачак сцішаных, // Стромкіх праспектаў асфальт і бетон, // Пышны вянок разам з кветкамі сціплымі // Перад жалобнай гранітнай плітой. // Рэшткі муроў. Пусткі. Трубы фабрычныя. // Рэек трамвайных карункі. Масты. // Быццам гравюру мне ўсё гэта вычарціць // Ранак з туманам, сівым і густым. // Толькі зноўсонца праб’ецца святлеючы, // Захад шукаць нетаропка памкне, // Быццам квадрат таямнічы Малевіча, // Яркая-чырвоны на белай сцяне” [12, с.73]. Падзвінне ўрбаністычнае – асноўны прадмет мастакоўскай цікаўнасці Н. Гальпяровіча.

Паэт з Пастаўшчыны Алесь Касцень этнакультурную адметнасць Падзвіння рэпрэзентаваў праз згадванне прыроды (бары, азёры, дзе асабліва вылучаецца Нарач), праз выкарыстанне прыёмаў зваротнай метафарызацыі (напрыклад, паэтызацыю мядовага ад яблыкаў месяца жніўня), праз прыёмы гіпербалізацыі. Так, у вершы “У Паставах” падкрэсліваўся спрадвек транзітны характар мястэчка: “Нашым продкам – // Во была мабільнасць! // Выпадала тут яшчэ да дня // Па дарозе з Полацка ў Вільню // Памяняць // Стамлёнага каня” [13, с. 15]. У адрозненне ад многіх пісьменнікаў Падзвіння, А. Касцень у вершах і паэмах 1990-х гадоў звяртаў увагу на тое, што рэлігійная прыналежнасць выступала перашкодай для нацыянальнай ідэнтыфікацыі беларусаў. Для пастаўчаніна Ігара Пракаповіча пейзаж роднага краю мае сіні колер ад колеру азёраў і валошак і стварае адчуванне зямнога раю: “У блакітных вачах Беларусі // Дабрыні патаемная сіла... // Мірна ходзіць балотамі бусел, // Ціха спее над ярам каліна [14, с. 8]. Лірычны герой паэта з гонарам далучае сябе да нашчадкаў крывічоў: “Я крывіцкай крыві, // Я з сыноў перуна, // Я з эпохі паэтаў і вояў” [14, с. 11]. Падзвінне – гэта не толькі старадаўнія гарады, але і вёскі, глыбокая правінцыя са сваім укладам: “Жыццё ў правінцыі, як багна, // Жыўцом засмоктвае людзей” [14, с. 19]. З болей паэт канстатуе, што Падзвінне пусцее, выміраюць вёскі: “На могільках – брудна і дзіка. // На вёсцы – балюча і ціха. // І кажа бабулька старая: // «Наступная хата пустая, // Другая таксама забіта...»” [16, с. 13].

У творчасці ўраджэнцаў іншых рэгіёнаў Беларусі Падзвінне найперш асацыюецца з Полацкам і Полаччынай, з такімі вядомымі асобамі, як Рагнеда, Усяслаў Чарадзей, Ефрасіння Полацкая, Францыск Скарына, Ян Баршчэўскі, з помнікамі старадаўняй архітэктуры. Данута Бічэль-Загнетава ў вершы “У полацкай Сафійцы. 1986” зазначала, што Сафійскі сабор – гэта сакральны цэнтр Полацка і цэнтр беларускай духоўнасці. Полацк пазіцыянаваўся спадчыннікам Ефрасінні Полацкай у вершы Васіля Зуёнкі “Апошняя малітва Ефрасінні”, дзе імітавалася форма малітвы Святой апякункі за родны край. Паводле Ірыны Багдановіч, Полацк – асяродак духоўнай культуры нашых продкаў у глыбокай старажытнасці. Верш-прысвячэнне “Полацкай Сафіі” – узнёслы гімн продкам: “Калісьці дабрадзеяствам Усяслава // Сафія свой зазнала зорны час. // У галубцы выводзіла Прадслава // Па літары свяшчэннапісу вязь” [16, с. 13]. Паэтка нагадала і пра безыменнага летапісца, што “дбайна і натхнёна // Тутэйшай мовай, так, як вымаўляў, // Пра недарод, князёў, паходы, войны // На аркушах, прывезеных здаля, // Паведамляў і даты занатоўваў, // Як сведка слаўных дзён і дзён благіх” [16, с. 13], праца якога пакуль яшчэ не адшукана. Полацкая Сафія – гэта ўвасабленне нязломнага духу: “Да неба вежы белыя ўзняты, // Нібы для ўсіх вымольвае яна // Палёгкі там, дзе дух зламалі страты, // Відушчасці, дзе праўда

не відна” [16, с.13]. У паэме “Палачанка”, асновай сюжэта якой паслужыла гісторыя князёўны Рагнеды, І. Багдановіч апаэтызавала князя Рагвалода як смелага і моцнага валадара: “Незалежны і моцны, // Як вараг-карабель” [16, с.100], Усяслава Чарадзея і яго накіраваную на ўзмацненне палітычнай і культурнай ролі Полацка дзейнасць: “Расквітнее крывіцкая шыр у вачах Усяслава. // Ад адмытай крыві з берагоў пасвятлее ў Нямізе вада. // І на розуме княжым наўздзіў акрыяе дзяржава, // Што пасля па шматку, па кавалку нашчадкам раздаў. // Ля падмурка Сафійскага вырасце вучань талковы, // Друкаванае слова над краем ўзнясе, як штандар” [16, с.103]. Полацк, у паэтычнай трактоўцы І. Багдановіч, горад, які заўсёды жыве з усведамленнем гістарычнай перспектывы: “А Полацк гадаваў сыноў. // Уваскрасаў на горкаслоўі, // Каб славай празвінець ізноў...” [16, с.112]. Гісторыя полацкай князёўны Рагнеды ў паэме – гэта гісторыя мужнасці духу, гераіня паэмы прызнаецца: “Ў нашчадках я таксама ўваскрасала, // Калі праславіў Полацк Усяслаў // І адраклася ад спакус пярэньных // Дзяўчом Прадслава, шчодрая вясна // Ужо імя выдыхвала Скарыны” [16, с.114]. У сваім паэтычным асэнсаванні знакамітых асоб Падзвіння Людміла Рублеўская выбірала патрыятычна-гераічны ракурс. Так, у вершы “Ян Баршчэўскі” пісьменнік і збіральнік фальклору прадставаў як будзіцель беларускасці: “Ідзе не па сцежках – па спевах ідзе // Амар, бы кветкі, збіраць калыханкі. // І лёс у пывучай купальскай вадзе // Вянком залацістым спывае ў світанак, // І коціцца сонцам над пылам двароў, // І песню – святую і вечную – будзіць...” [17, с. 29]. Падзвінне у Рублеўскай – прастора, населеная нашчадкамі крывічоў. У вершы. “Крывічанка” паэтэса акцэнтавала гераічны пачатак у характары нашых продкаў. Гераіня верша натхняе любага на подзвіг: “Спяшайся, любы! Ля варот – бяда, // Бяда і доўг. І доўг – і смерць магчыма. // Спяшайся! У цябе, каханы, там – // Я і Радзіма будзем за плячыма” [17, с. 52]. Ефрасіння ў аднайменным вершы з падзагалоўкам “Балада аб жаночай волі” выбірае лёс манашкі, каб мець духоўную моц і свабоду: “Але яна была – Прадславай! // А слава вымагае волі” [17, с. 75]; “Прадслава хоча стаць упарта // Святой – і вольнаю, як вецер” [17, с. 75]. Арыгінальную трактоўку ўчынкі Рагнеды пісьменніца прапанавала ў вершы “Рагнеда”, які пачынаўся з пытання “Чаму яго ты не забіла?” [17, с. 154]. Лірычная гераіня бачыць прычыну няшчасцяў Полацка ў тым, што Рагнеда ў Кіеве замах на князя Уладзіміра не давала да канца, у Рагнеды быў шанец палепшыць становішча сваіх землякоў, але яна яго не выкарыстала: “Ты – не забіла... Не парвала // Ахвяр і хціўцаў сувязь злую. // І ў Божай ночы пакрывале // Зямля твая, як ты, вякуе” [17, с. 154].

Этнакультурную адметнасць Падзвіння найбольш поўна ў айчыннай паэзіі другой паловы XX – пачатку XXI стагоддзя ўвасобілі ўрадженцы Падзвіння. Стратэгіі мастацкай рэпрэзентацыі этнакультурнай адметнасці Падзвіння ў творчасці беларускіх паэтаў названага часу на ўзроўні тэматыкі заключаліся ў асэнсаванні мінулага, сучаснасці, прыроды, быту, этыкі; на ўзроўні вобразаў – у звароце да гістарычных дзеячаў (Рагвалод, Усяслаў Чарадзея), дзеячаў культуры (Ефрасіння Полацкая, Францыск Скарына, Сімяон Полацкі, Ян Баршчэўскі, Язэп Драздовіч, Марк Шагал, Уладзімір Караткевіч, Васіль Быкаў), людзей распаўсюджаных у рэгіёне прафесій (земляроб, рыбак, сплаўшчык лесу, арганіст, рэстаўратар, дойдзі); на ўзроўні мастацкіх сродкаў – у выкарыстанні формы вершаў-зваротаў, балады, ва ўжыванні антытэз, іроніі і гумару; на ўзроўні аксіялогіі – у акцэнтаванні культурнай значнасці Падзвіння для Беларусі і свету.

ЛІТАРАТУРА

1. Барадулін, Р. Руны Перуновы : выбр. тв. / Р. Барадулін. – Мінск : Радыёла-плюс, 2006. – 496 с.
2. Барадулін, Р. Збор твораў : у 2 т. : вершы / Р. Барадулін. – Мінск : Маст. літ., 1998. – 382 с.
3. Бацькаўшчына : зб. гіст. літ. – Мінск : Юнацтва, 1998. – 335 с.
4. Барадулін, Р. Самота паломніцтва: кн. паэзіі / Р. Барадулін. – Мінск : Маст. літ., 1990. – 270 с.
5. Вайль, П. Гений места / П. Вайль. – М. : Астрель: Сogrus, 2011. – 448 с.
6. Бураўкін, Г. Паміж зоркай і свечкай : вершы / Г. Бураўкін. – Мінск : Бацькаўшчына, 2000. – 160 с.
7. Законнікаў, С. Лістам дарога запала... : выбранае / С. Законнікаў. – Мінск : Маст літ., 2000. – 278 с.
8. Панізнік, С. Стырно : вершы / С. Панізнік. – Мінск : Маст. літ., 1989. – 134 с.
9. Панізнік, С. Мацярык : кніга лірыкі / С. Панізнік. – Мінск : Маст. літ., 1985. – 110 с.
10. Гальпяровіч, Н. Брама : вершы / Н. Гальпяровіч. – Мінск : Маст. літ., 1990. – 94 с.
11. Гальпяровіч, Н. Струна : вершы. – Мінск : Маст. літ., 1997. – 109 с.
12. Гальпяровіч, Н. Насцеж : вершы, навелы / Н. Гальпяровіч. – Мінск : Маст літ., 2008. – 222 с.
13. Касцень, А. Зруб: вершы / А. Касцень. – Мінск : Маст. літ., 1983. – 38 с.
14. Пракаповіч, І. Рэха малітваў : вершы / І. Пракаповіч. – Мінск : Б-ка часопіса “Маладосць”, 1993. – 42 с.
15. Пракаповіч, І. Намагнічаны космас: вершы / І. Пракаповіч. – Мінск : ТФ Тэмікс, 1996. – 36 с.
16. Багдановіч, І. Фрэскі: вершы, паэма / І. Багдановіч. – Мінск : Маст. літ., 1989. – 118 с.
17. Рублеўская, Л. Шыпшына для Пані: вершы і эсэ / Л. Рублеўская. – Мінск : Маст. літ., 2007. – 254 с.

STRATEGIES OF ARTISTIC REPRESENTATION OF THE ETHNO-CULTURAL SPECIFICS OF THE PADZVINNYE IN BELARUSSIAN POETRY OF THE SECOND HALF XX – EARLY XXI CENTURY

YU. BAROUKA

The ethno-cultural characteristics of Padzvinnye in Belarussian poetry of the second half XX – early XXI century were most fully communicated by his natives. The strategies of artistic representation of ethno-cultural specifics of Padzvinnye in Belarussian poetry of the second half XX – early XXI century at the subject level consisted in comprehending the past, modernity, nature, culture, way of life, ethics; at the level images – in an appeal to historical figures, cultural figures, people of professions prevalent in the region; at the level artistic means – in the use in the form of poem-circulation, ballads, in use – antitheses, irony, humor; at the level of axiology – in the presentation of Padzvinnye of the cultural significance.